

Forfatter: Mogens Brønsted

Titel: M. A. Goldschmidt

Anvendt udgave: M. A. Goldschmidt

Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (dsl.dk)

Det Kongelige Bibliotek (kb.dk)

M. A. Goldschmidt

Indhold

- [Indledning](#)
- [Biografi](#)
- [Forfatterskabet](#)
- [Modtagelse](#)
- [Tekstoplysninger](#)
- [Bibliografi](#)
- [Mogens Brøndsted](#)

Indledning

Goldschmidt har tidshistorisk betydning ved som den første at behandle jødedommens problemer i det danske samfund set indefra. Men han blev ikke stående herved. I en række romaner og noveller med forskellige miljøer søger han at forene psykologisk realisme med et idealistisk livssyn, således at selv de mest virkelighedsnære skildringer får metafysisk perspektiv. Som han engang sagde til Georg Brandes da de sammen så en udstilling af nederlandske portrætter: "*hos mig er der altid Noget bagved*" (Georg Brandes: *Samlede Skrifter*, bd. II, 1899, s. 467).

Det var ham en fornødenhed at finde en universel sammenhæng bag de ydre fænomener. Han kunne fremfor alt ikke affinde sig med livets uretfærdigheder, men måtte satirisk angribe dem eller patetisk analysere dem. Således blev han tidligt draget ind i praktisk politik - karakteristisk for 1840'ernes litterære klima - men havde vanskeligt ved at binde sig til et parti med alle de kompromis'er dette indebar. I fiktionens form gennemspillede han sine temaer og søgte at vise forbindelsen mellem karakter og skæbne hos personerne. I et klart og smidigt sprog.

Biografi

Goldschmidts stadige hovedproblem: at finde sin tilhørighed, kan føres tilbage til hans opvækst, som var præget af flere smertelige opbrud. Det jødiske barndomshjem var en vordingborgsk købmandsgård med bryggeri og brændevinsbrænderi. Her var en ortodoks husførelse udelukket, derimod gik adskillige ulovligheder i svang med smugleri og bestikkelse af toderne - ligesom i en onkels tilsvarende gård og tømmerplads i Kalundborg, hvorom han skrev sine tidligste noveller - og han mente at denne respektløshed for loven kunne have påvirket hans senere samfundskritiske journalistik. For at lære den rette jødedom blev den seksårige sendt hjemmefra til en anden onkel i København, hvor han oplevede de ortodokse riter som en mystisk indvielse; som sin fars førstefødte "af Levi stamme" gik han forud for husets egen søn og følte det stedse siden som en forpligtelse at være den første. Efter et år var han tilbage hos forældrene, som efter købmandsgårdens brand havde erhvervet et landbrug i Valby. Men konjunkturerne var dårlige, og tre år efter flyttede familien ind til hovedstaden, og det landlige paradis lukkede sig for drengen. Men det gik ikke bedre for faderens forretninger i byen; han fik anpart i et skib som forliste, og blev bedraget for sin andel af forsikringssummen (senere bl.a. afspejlet i romanen *Ravnen* (1867)). Dog på sønnen skulle intet spares: Han blev sat i en af stadens bedste skoler og indlogeret hos rettroende slægtninge da faderen overflyttede til Næstved i et sidste forsøg på at slå sig igennem som brygger og

brændevinsbrænder.

Sønnen var forståeligt nok ambitiøs, og da han mod forventning ikke opnåede udmærkelse til studentereksamen - på grund af nogle spørgsmål inden for den kristne tros lære - følte han sig slået ud, og det medicinske studium, han forlængst havde besluttet sig for, faldt han snart fra. Selve hans mosaiske grundlag var ved at smuldre, efter at han havde set den beundrede gymnasierektor holde en fri naturreligiøs morgenandagt. Dertil kom en ulykkelig forelskelse i en kusine, og hele hans indre kaos måtte have forløsning i digtning. Efter den ældre romantiks forkærlighed for lyrik og dramatik var i 1830'erne prosaen vundet frem, med navne som St. St. Blicher, Thomasine Gyllembourg og H.C. Andersen. Et yndet forum var novellemagasiner, og han søgte at indsende sine første produkter et sådant sted, men fik afslag. Da så han tilfældigvis under et besøg hos Kalundborg-onklen et nystartet lokalblad og kom på den ide at gøre et lignende forsøg i faderens by. Han fik tegnet abonnenter på et *Nestved Ugeblad eller Præstø Amts Tidende* (1837-39), redigeret fra København, inden han var fyldt 18. Og her fremkom også hans første novelle "Friheden og Kvinden", om en ung greve der efter den franske revolution søger trøst for en håbløs kærlighed ved at kæmpe i Napoleons armeer. Men vigtigt er også titlens første ord: Frihedsentusiasmen er Goldschmidts politiske devise. Allerede i Valbyhjemmet, som leverede smør til hoffet, irriteredes han over moderens frygt for den mindste sorte prik deri, og han glædedes ved at høre faderen kritisere Frederik VI's politik. I skolen havde han læst med begejstring om fortidens store republikanere og de franske revolutioner 1789 og 1830 såvel som Polens opstand tændte en liberalisme og retfærdighedstrang som behøvede udløsning. Da nu en anonym læser i stedet for dårlige noveller udbad sig gavnligt stof for købstadsfolk og landboer, udformede han et program om at forsvare borgernes interesser over for myndighederne og påtale uret. Det gjorde han også i helt konkrete sager og vakte opmærksomhed, så at bladet kunne sammenslås med Kalundborgbladet til *Sjællandsposten* og hermed få et videre synsfelt, nemlig til de sjællandske stænderforsamlinger. Provinsialstænderne i Roskilde og Viborg (samt hertugdømmerne) var oprettet 1834 under indtryk af julirevolutionen i Frankrig som rådgivende organer for kongen, og Goldschmidt bragte referater og kommentarer her fra i liberalistisk ånd. Efter Frederik VI's død i 1839 vejrede republikanerne morgenluft, og Goldschmidt afhændede da det provinsielle organ for at få fodfæste i hovedstaden. Sammen med en klike ligesindede inden for den nystiftede "Akademisk Læseforening" - en modvægt mod den konservative studenterforening - søsatte han et oppositionelt og satirisk ugeblad, kaldet efter et parisisk forbillede *Corsaren* (1840-46). Imidlertid fastholdt Christian VIII den enevældige kurs, selvom han som ung statholder i Norge havde medvirket til den frie Eidsvoll-forfatning (1814). Til enevælden hørte censur, og politiet beslaglagde det ene Corsarnummer efter det andet. Goldschmidt prøvede at dække sig med redaktionelle stråmænd, men blev til sidst idømt fængsel, mulkt og livsvarig censur.

Han erfarede sin dom ved tilbagekomsten fra Sverige, hvor han havde deltaget i et skandinavisk studentermøde i Uppsala 1843. Han var politisk forfulgt, men dog accepteret af den akademiske ungdom. Da det nystiftede "Skandinavisk Selskab" arrangerede et folkemøde på Skamlingsbanken, meldte han sig på ny, men indkvarteringen hos en jøde i Kolding rippede op i gamle sår, så at han stod frem på mødet med ordene: "Jeg er en Jøde, hvad vil jeg imellem Jer?" (*Livs Erindringer og Resultater*, bd. I, s. 194). Selvom man hilste ham velkommen, sad brodden, så han talte mere krigersk mod slesvigholstenerne end planlagt. På lignende måde blev han halvt mod sin vilje inddraget i en polemik mod Søren Kierkegaard, hvem han egentlig beundrede. Det endte med at han afhændede bladet for at kunne rejse ud i Europa, "blive af med Vittigheden og lære Noget" (smst. s. 224).

Han kunne have tilføjet: blive af med skarpheden og bitterheden. En dag under Corsarfejden med Kierkegaard, da han havde åbnet sit sind for en litterær ven, kritikeren P.L. Møller,

svarede denne: "Med saadanne Følelser skriver man en Roman" (smst. s. 196). Og han skrev sin debutbog *En Jøde* (1845) om den unge idealistiske jøde, der af kristne fordomme bliver stødt tilbage i ghettoen. Han udgav den under pseudonymet Adolph Meyer, og samme fornavn havde han givet en søn han fik med en jævn, ikke-jødisk kvinde, samtidig med at han boede hos sin familie.

Han havde hidtil kun været på kortvarige udenlandsture (til Uppsala og Paris), men nu blev det et flerårigt ophold (1846-47) i de lande hvor der var politisk gæring: Tyskland, Østrig, Italien og Schweiz. Ikke mindst den sidstnævnte republik med dens sammenslutning af frie kantoner uanset sprogforskelle gjorde et stærkt indtryk. Efter hjemkomsten udmøntede han sine rejseindtryk i et nyt tidsskrift, *Nord og Syd* (1847-59), med saglige reportager og politiske oversigter, som har givet ham navn af Danmarks første moderne journalist. De kan have halvt skønlitterær form, og de senere årgange er opfyldt af kæmperomanen *Hjemløs* (1853-57), der delvis bygger på forfatterens rejseoplevelser.

Men derudover er romanen præget af hans personlige kriser. Han indgik 1848 et proformaægteskab med sin søns mor, efter at hun havde fået en datter han vistnok ikke var far til, og lod sig skille fire år efter. Da var hans far død, og han blev boende hos sin mor og søster. Der var moralske regnskaber der skulle gå op. Hertil kom politiske forviklinger omkring grundlovsåret 1849. Han blev kortvarig medlem af "Haandværkerdannelsesforeningen" og derefter af den godsejerprægede "Grundejerforeningen", men var en løsgænger som lagde vægt på de sociale opgaver, almueskolen og tyendeforholdene. I udenrigspolitikken gik han ind for at fremtvinge et opgør med Prøjsen om det usalige slesvig-holstenske spørgsmål. Men han stod som altid mest ene, blev skydeskive for grove angreb og følte sin litterære inspiration svigte. Dertil kom dårligt helbred efter et tyfusanfald og en voksende gæld efter fejlslagne udgiverplaner. Han besluttede da 1861 at overflytte til London, hvor han oftere havde gæstet en velhavende fætter Benjamin Rotschild. Flere af hans bøger var oversat til engelsk, og han håbede at kunne bryde sig en bane her som forfatter og korrespondent.

Det gik imidlertid trægt, og han kom i stridigheder med den mere ortodokse Londonmenighed (som det fremgår af udkastene til en omarbejdelse af *Hjemløs* med jødisk hovedperson). Fætteren følte ham efterhånden som en belastning, og da han tilbød at bekoste et ophold i Rom for ham, vakte det en ubetvingelig længsel efter den evige stad. Fra januar til maj 1863 oplevede han et digterisk nybrud - ikke mindst fordi han genså et ungdomssværmeri, den halvt jødiske Christiane Kirchoff, som var på rekreationsrejse med sin brystsyge mand, filosofen P.M. Stilling. Under deres platoniske samvær genvakte hun hans kald som dansk digter og kom selv til at give inspiration til en række *Fortællinger og Skildringer* (1863-65), til romanen *Arvingen* (1865) og til sagndigtningen *Kjærlighedshistorier fra mange Lande* (1863-67). Herefter kunne han vende definitivt hjem til sin danske familie, hvor hans søn havde taget studentereksamen med første karakter (om end ikke udmærkelse!), og hvor hans yngre søster havde udviklet en fin litterær sans og blev hans stadige rådgiver.

Han erobrede endda nye områder af fædrelandet. Dr. Stilling var gennem et tidligere ægteskab ejer af en herregård syd for Hjørring, og det gav anledning til besøg og flere rejser til Nordjylland. Den første i sommeren 1865 blev beskrevet i *Dagbog fra en Reise paa Vestkysten af Vendsyssel og Thy* (1865), og den næste fra året efter i *En Hedereise i Viborg-Egnen* (1867). Oplevelserne satte poetisk frugt i novellerne "Ekko'et" (fra *Smaa Fortællinger* 1868) og *Den Vægelsindede paa Graahede* (1867) samt de to sagnstykker "Bjergtagen" (fra *Smaa Fortællinger* 1868) fra øen Fur, hvor Stilling ligeledes ejede en gård.

Sagn- eller eventyrelementer indgår tillige på ejendommelig måde i Goldschmidts mest folkelige roman, *Ravnen* (1867). Hans frigjorte holdning i denne sene del af forfatterskabet

gælder også det jødiske, som fremgår af en af fortællingens bipersoner, der fungerer som skæbnens ufrivillige redskab: den skrutryggede kommissionær Simon Levi. Han var så levende at han kom igen i to mindre historier: "Maser, en Episode af Simon Levis Liv" (fra *Smaa Fortællinger* 1868) og "Levi og Ibal" (fra *Fortællinger og Virkelighedsbilleder. Ny Samling* 1883). Men den sidste novelle fra 1880'erne viser også hvordan han blev brutalt konfronteret med en ny tidsalder og gik til grunde derved.

Goldschmidt følte selv sit livsløb gå på hæld og en trang til at bringe dets regnebræt i orden. Nogle tilskyndelser udefra gav anledning til at han ville nedskrive sine erindringer til og med Corsartiden og se dem i lyset af den nemesis-ide som han ofte havde indlagt i sine fortællinger, og som kunne give mening og sammenhæng i tilværelsens brogede hændelser. For at forfølge dette religionshistoriske begreb i judaistisk og ægyptologisk tradition rejste han til biblioteker i Paris og London, da et chokerende bud om dets politiske udslag kom med Pariserkommunen. Synet her af en ung kvindelig kommunard på vej til domfældelse viste ham hvad det var at leve og dø for et ideal: "Paa sin Maade har hun betalt sin Gjæld, og hvad der saa gjøres ved hende, kan hun ikke være fortabt. Hvad skal der blive af mig?" (*Fortællinger og Virkelighedsbilleder*, bd. II, s. 310). Det gav ham styrke til at udholde alle stiklerier til hans afstamning, det gav ham et videre perspektiv både på det jødiske og det danske som opgående i en højere enhed, en universel lov. Med en redegørelse for dette syn afsluttede han den første del af *Livs Erindringer og Resultater* (1877), hvor anden del er et forsøg på at spore dets udspring i oldtiden og dets videre historiske manifestationer. Han havde opnået en slags forsoning mellem sine to verdener, som begge var af ånd, men han stod fremmed over for den nye tids materialisme og naturalisme - indbefattet dens jødiske herold i Danmark, Georg Brandes.

Forfatterskabet

- [Jødiske fortællinger](#)
- [Dannelsesromaner](#)
- [Eventyrfortællinger](#)
- [Sagnnoveller](#)
- [Lyske noveller](#)
- [Novellecykler](#)
- [Nemesisbilleder](#)
- [Tematisk sammenfatning](#)

Barndom og ungdom

Det egentlige forfatterskab begyndte med et traumatisk udbrud af den 25-årige Goldschmidt, da han over for sin litterære ven P.L. Møller i heftige vendinger protesterede mod samfundets uretfærdige behandling af jøderne. Vennen opfordrede ham til at få udløsning for sine følelser ved at skrive en roman: Det blev *En Jøde* (1845). Det tragiske slutkapitel er affattet først, men handlingen begynder - usædvanligt for datidens romaner - med heltens barndom, hvor alting grundlægges. Jacob Bendixen oplever som tiårig dønninger af jødefejden 1819 i faderens fynske købmandsgård. Hjemmet er ortodokst, men da han sendes til København for at gå i latinskole, bliver han betaget af skolerektorens lyse humanisme og bryder med sine fædres tro. Han vil dog ikke lade sig døbe, men bekender sig til en udogmatisk gudstro. Det gør ham imidlertid fremmed for både jødisk og kristen omgang, og en forlovelse med den blonde Thora går over styr. I desperation vil han kæmpe for samfundsomvæltninger og melder sig som frivillig under den franske julirevolution. Dog kan han ikke indrulleres som udlænding, men

skaffer sig officersrang blandt tropperne i Algier. Da får han melding om faderens død og fortryder sit brud - og idet araberne anfalder i hvide burnusser, synes han at se forfædrene i de hellige festskjorter og mægter ikke at forsvare sig. Tilsvarende da han vil deltage i polakkernes frugtesløse frihedskamp, erfarer han at den elskede har ægtet hans rival. Han er bundet til sin fortid og henvist til hadet og hævnen. Efter hjemkomsten bliver han halvt ufrivillig trukket ind i rollen som pantelåner for derigennem at få pekuniær magt over sine modstandere. Sidste kapitel viser hans begravelse og eftermæle i ghettoen, hvor han har virket for at få jødiske drenge i lære hos jødiske mestre - altså modarbejdet den assimilation han engang håbede på. Slutordene udtales af Jacobs gamle studiekammerat: "Han troede engang paa den evige Poesi og det evige Liv!" (*Poetiske Skrifter*(PS) I 443).

Til billedet hører, at denne ven var jødisk mediciner som Jacob, men uden hans pirrelige og heftige sind og derfor forskånet for de skarpe konflikter. Goldschmidt lagde også siden hen afstand til sin aggressive debutbog.

I det bind fortællinger som han lod følge året efter, er dels nogle barndoms minder uden jødisk islæt, nemlig de læsebogsklassiske "Erindringer fra min Onkels Hus", dels novellen "Aron og Esther eller et Afsnit af Rabbi Nathan Clauseners Liv". Det er et pietetsfuldt indblik i gammeltroende jødedom, hvor skriftfortolkningen er afgørende for handlingen - her hvorvidt unge Aron kan få rabbi Nathans datter til trods for at han har overtrådt ceremoniellet. Til den lette ironi over beretningen hører at Nathan er nøjeregnende ikke fordi han har noget imod Aron som svigersøn, men fordi han er lønnet af menigheden som "clausener", dvs. sagkyndig i at udlægge de hellige skrifter. Ligesom i romanen er der indføjede små spejlhistorier, der skal belyse temaet. Man kunne også kalde dem tandhjul som er med til at drive handlingsmaskineriet i den rigtige retning. Den sidste af dem er en polakhistorie om en hestehandel, der skal belyse om Nathan udtrykkelig har lovet datteren til en anden. Hesten skulle være fejlfri, men viser sig at være blind - hvad sælgeren forsvarer med at "det er ingen Feil, det er en Ulykke!" (*Fortællinger*, s. 200). Pointen er vigtigheden af den rette formulering.

Som sådanne drivhjul virker de mosaiske indslag i flere af de følgende romaner. I *Hjemløs* (1853-57) har helten en jødisk barndomsven, som senere formidler forbindelsen til en engelsk-jødisk filantrop; denne forkynder på et afgørende sted den talmudiske lære om shekhina, en guddommelig virkekraft som skal anes gennem de store begivenheder, ikke mindst for hovedpersonerne. I *Ravnen* (1867) er indbygget et sagn om en lykkeravn der kommer flyvende med en sten i næbbet, som kan opfylde sin ejermands ønsker. Som sådan fungerer en lille sortklædt kommissionærjøde Simon Levi, hvem hans principal har snydt for en lovet lotterikollektion, og som derfor røber hans skurkestreger til romanens hovedperson. Som en joke er Levi lokket op på et æsel (symbol i kristen kunst på synagogen), der sparker ham af, hvorved han lander som en fugl i armene på helten, medførende beviset for skurkens identitet. Denne skrutryggede mandling i stadigt rend med kommissioner, men rodfast i Talmuds livserfaring, blev skabt efter levende model i datidens København (Berisch Levi) og virkede så livagtig at anmelderne og læserne forlangte at høre mere til ham. Forfatteren gav efter og kom året efter med "Maser" (i *Smaa Fortællinger* 1868), hvor Simons kløgt kommer på ildprøve. Af en uventet arv skal han som en religiøs pligt udrede tiende til de trængende (Maser), og hans ugifte søster og husfælle foreslår at give den til deres bror, som er i evig pengenød. Han er Simons modsætning, har letsindigt stiftet familie og tilpasset sig kristne manerer. Simons krumspring for at komme uden om dette forslag viser sig omsonst, og til sidst da konflikten gør søsteren farligt syg, lover han at give sig mod at hun bliver rask. Historien er fortalt med den kosteligste humor.

Men i epilogen "Levi og Ibal" (fra *Fortællinger og Virkelighedsbilleder. Ny Samling* 1883) er det blevet til tragikomik. Den gamle Levi genser en anden biperson fra *Ravnen*, digterfantasten

Ibald, der i sin tid narrede ham op på æslet. Ibald opskræmmer ham nu ved at have hørt socialisterne synge antisemitiske smædesange og set nogle præster angribe jødedommen som en kapitalistisk trussel mod folkene. Levi er selv blevet husejer og søger at beskytte sig ved at få Ibald som lejer. Men ved indflyttergildet optræder en hårdkogt naturalist og darwinist, der hylder Levi som repræsentant for den gamle jødedomms sociale had: "Leve Hr. Simon Levi, det sociale Hads ærværdige, dets tavse Repræsentant!" (*Noveller* 281, *PSVIII* 102) - et nødvendigt led i samfundskampen. For Levi er kærlighedsbudet det afgørende, men han må nu se sig udråbt i et digt af Ibald som en ny Nathan den Vise (efter Lessings skuespil), der bekæmper den kristne kirke. Da et par præster i den anledning opsøger Ibalds vært, ser den konfuse Levi det som varsel om jødeforfølgelser - besvimer og dør kort efter. Den nye tids idekampe og sociale og religiøse gæring betyder en krise for den jødiske kultur og dens overleverede værdier.

Stærkere personlig indføling er der i *Avrohmche Nattergal* (1871), hvor titelfiguren ligeledes blev formet over en virkelighedsmodel, en kendt københavnsk billetopkøber. Avrohmche (Lille Abraham) forelsker sig i en kristen pige - Goldschmidts betagelse af Christiane Stilling var blusset op igen ved hendes mands død. Avrohmche er falleret sanger med øgenavnet Nattergal; Goldschmidt selv havde netop lidt et af sine nederlag på Det Kongelige Teater - med dramaet *Rabbi'en og Ridderen*, hvor betegnende nok en jødisk ridder efter udstødelse fra det fædrene samfund søger optagelse i det kristne. Avrohmche er nu kun forstødt af faderen for sine scenenykker og bor hos en anden jødefamilie; deres lollandske tjenestepige, Emilie, bliver genstand for hans følelser. Navnene Abraham/Emilie er som Adam/Eva (sml. tidligere Aron/Esther), og paradisaæblet er det fatale æble med elskovsruner fra Hertz' *Svend Dyrings Huus* (1837), som de sammen oplever på den kongelige scene. Men da Emilie i teatret taler venligt med en ung herre, bruser skinsygen op ligesom på scenen, og idet kavaleren ved udgangen vil byde hende armen, råber Avrohmche "Stop! Hjælp! Han ta'er min Kone!" (*Noveller* 138, *PS VIII* 421) og skandaliserer derved både hende og sig selv. Han går hjem og prøver at hænge sig; men da tager hans værtinde affære og arrangerer et giftermål for ham med familiens aldrende søster, der ligeledes har været ulykkelig forelsket i en kristen. Der er også økonomi i arrangementet, så nu hænger han rigtigt! (*Noveller* 150, *PS VIII* 440).

Historien om Mendel Hertz (fra *Fortællinger og Virkelighedsbilleder. Ny Samling* 1883), formet som et drengeminde, er om en anden skæv eksistens, der end ikke opnår surrogat for sin mislykkede kærlighed. Den halte og forvoksede skomager sværmer for sin skælmske kusine og beder om et lille brev fra hende til sin fødselsdag. Da brevet ønsker ham et kys af den han helst vil, opfatter han det som en kærlighedserklæring og iler for at fri - men erfarer at hun netop har forlovet sig. Hendes mor tager end ikke frieriet alvorligt, han er knækket og ønsker sig kun på kirkegården.

Dannelsesromaner

Ironisk nok har eftertiden taget de jødiske småhistorier mere til sig end de ambitiøse romanprojekter. Da prosafiktionen som genre omsider efter 1830 kom til litterær anseelse ved siden af lyrikken og dramaet, var det i sporene efter de tyske romantikere og Goethe. Det blev i form af romanen om en personligheds udformning, dens udviklingsfaser og gradvise dannelse gennem modgang og medgang. Især kunstnerens trange vej lå det for digterne nær at skildre, og herhjemme var H.C. Andersen den første til at virkeliggøre programmet med *Improvisatoren* (1835), fulgt af Ingemanns *Landsbybørnene* (1852). Goldschmidt havde i sin første roman kun udført dets negative side: personlighedens sammenbrud. Nu voksede en plan frem om uden for den mosaiske verden at tegne udviklingen af en individualitet, der ligesom Jacob Bendixen havde det ideale lys i sig, men efter mange vildveje fandt frem til sit

åndelige tilhørssted. At "høre til" var jo Goldschmidts stadige problem i politik som i religion, og ligesom Jacobs livshistorie blev skrevet bagfra, blev den nye roman komponeret efter det slutpunkt, hvortil helten nåede som en højere gentagelse af sit udgangspunkt. Derfor kom dens tre dele til at hedde "Hjemme - Hjemløs - Hjem", men hele romanen: *Hjemløs* (1853-57), efter det store midterparti, hvor tidsbilledet breddes ud.

Handlingen begynder i det miljø hvormed forfatteren fra først af var fortrolig, provinsløbsmandsgården. I haven, som er et eden, leger Otto Krøyer med barnekæresten Emilie (oprindelighed han Anton som Ingemanns helt - sml. ovenfor om navnekonstellationen A/E) og gennemspiller syndefaldet med det forbudte æble, som han spiser af "fordi der var en Magt over ham" (*Hjemløs* I 12, PS III 11). Men Otto har forestillingen om det ideale i sig, og da Emilie siden lader sig kurtisere af en anden, bryder han med hende. En anden ung pige repræsenterer gennem sit navn - Marie Elisabeth efter familiens skib, der forliste med følgende assurancesvig - hjemmets tabte værdier; dem vil han genvinde, men forbigår hende blændet af glansen fra en kendt skuespillerinde. Han har derved gjort sig åndelig hjemløs, og i anden del, der hedder således, er han en søgende. Som student færdes han i tidens intellektuelle kredse og dyrker græske idealer sammen med en æstetiker-ven. Den kunstneriske aktivitet, som traditionelt hørte til dannelseshelten, tilgodeses ved at Otto forfatter et drama med henblik på skuespillerinden, men ved opførelsen møder det smålig kritik og latterliggørelse, så han tager det tilbage. Da skuespillerinden selv skuffer ham ved at gifte sig adeligt, knytter han forbindelse til en borgerlig pige som har mod til et frit forhold. Han er ikke den der vil binde sig i sin lykkesøgen. I de litterære og politiske cirkler får han efterhånden indblik i intrigerne bag kulisserne og beslutter at drage udenlands.

I Europa møder han religiøse og storpolitiske strømninger, debatterer med katolikker og deltager i frihedsbevægelser (det er i revolutionsåret 1848). Men de afgørende hændelser har forbindelse tilbage til barndomshjemmet. I Rom kommer han gennem et jødisk bysbarn til at lære en engelsk filantropisk jøde at kende, som indvier ham i læren om shekhina: den guddommelige retfærdigsånd, der sørger for tilværelsens moralske balance. Denne skal vi herefter spore bag fortællingens talrige tråde. Og i Schweiz genser han en anden barndomskammerat, håndværkeren Peter Krøll, som ligger syg og afskåret fra at realisere sine tekniske opfindelser. Her vælger Otto, i stedet for at haste videre efter en af de damer hvori han har inddigtet sit kvindeideal, at få Peter sat i forbindelse med filantropen - og resultatet heraf møder vi først langt senere. Over for dette betyder Ottos følgende martialske eventyr i Alperne og Frankrig ikke stort; også her får han desillusionerende indblik bag stridens kulisser - og vender tilbage til hjemmet.

"Hjem" hedder da tredje og sidste del. Det er en række vemodige eller beske gensyn. Vennerne er blevet gift og hjemfarne, har slået af på idealerne ved at resignere eller stræbe efter ydre karriere. Otto krymper sig ved alt dette - give op i resignation vil han ikke, i stedet lader han sig indfange som valgkandidat for at opnå en diplomatpost. Og beslutter at fri til Marie Elisabeth for at få en sød lille kone. Men shekhina virker: I samme stund erfarer han hendes forlovelse med en anden.

I slutkapitlet vender han sig da i trodsigt oprør til sit oprindeligeste kvindebillede, Emilie. Også hun er hjemfaren og gift med den stedlige præst. Men "magten" er over ham, han må have æblet af hendes hånd. I sidste øjeblik hindres syndefaldet ved ægtemandens uventede komme. Men i hans hjerte er det sket, og som straf og soning opstår en brand i Marie Elisabeths hjem. Han får reddet hende og moderen ud af flammerne, men bliver selv kvæstet. Nu finder han stedet for sin livsgerning: at blive lærer på en fabriksskole ved en virksomhed som den engelske rigmand har bekostet for Peter Krøll. Han er forsonet med tilværelsen og har genvundet sit indre barn da døden melder sig.

Goldschmidts store dannelsesroman er altså ikke strakt ud over et langt livsforløb, eftersom hovedpersonen dør i 35-års-alderen. Men den skal ifølge en efterskrift i tidsskriftet *Nord og Syd* vise ham i stadig sam- og modspil med nemesis, "den Side af Guddommen der er virksom i Jordelivet" (*Nord og Syd* 1858, bd. I, s. 126) og før eller siden sørger for retfærdighed.

I den anden dannelseshistorie *Arvingen* (1865) er slutpunktet ikke døden, da det er en jefortælling, men nok en nemesispræget genoprejsning.

Det hemmelige udgangspunkt for Goldschmidt var gensynet i Rom med Christiane Kirchhoff, der havde gengivet ham hans "arv", det danske digterkald, som var uretmæssigt frakendt ham af den hjemlige kritik. Længere bagude lå tabet af den fædrearv, der var bundet i det forliste skib (jf. ovf., også mindet i *Hjemløs* og senere i *Ravnen*). I romanen her har fortælleren, Axels far, mistet familiegodset ved et bedrageri, og sønnen drømmer som Otto og Goldschmidt selv om at skaffe oprejsning. Uretten tager livet af faderen, som på dødslejet beder Axel overbringe bedrageren en stævning og i øvrigt nedbeder himlens velsignelse over sønnen (den "komme til Dig som Dug den Aften, Du mindst venter det", *Arvingen* 47, PS VI 117).

Som student får Axel sin dannelsesgang gennem skiftende indlogeringer i hovedstaden, men da han bliver rejseledsager for en grevesøn, forsøger han som denne at hævde sig ved krigsbedrifter og hasardspil i udlandet. Som en bedre erkendelse påtager han sig en forskningsopgave på et italiensk slotsbibliotek, og skæbnen synes netop da at belønne ham og faderen gennem meddelelse om at bedrageren er død og har testamenteret ham godset - som den rette arving.

En anden handlingstråd er den erotiske. Axel har som skoledreng forelsket sig i Astrid, men tabet af gården forskertersede deres forhold. Hun indgik senere et fornuftparti for at kunne forsørge en afdød søsters børn; og han søgte trøst hos en pige som han for hendes rygtes skyld ægtede, men skilte sig fra umiddelbart efter. Nu genses de i Rom (sic), hvor hendes gemal allerede er ved at forlade hende og medtage børnene for at gøre dem til katolikker. Axel får reddet dem og tillige Astrid fra grevesønnens efterstræbelser, og endelig kan de to forenes og genopleve en stump af paradiset - symbolsk nok i Ehden ved Tripolis. Men begge har de forsyndet sig med nedværdigende ægteskaber, og nemesis kan ikke tillade dem at få hinanden: De oprivende hændelser har angrebet hendes helbred, og hun dør efter at have overladt ham adoptivbørnene som hans særlige arv efter hende.

Sorgen er så stor at han først vil forblive i det fremmede. Men en gammel arabers aftenhilsen ("Nu kommer Duggen", *Arvingen* 208, PS VI 394) erindrer ham om faderens velsignelse, og han vender hjem til sin arvede ejendom.

Eventyrfortællinger

I et par tilfælde har Goldschmidt lagt en eventyrstruktur ned over tilsyneladende realistiske historier. I det tidligste bind *Fortællinger* (1846) forekommer "For otte Skilling Hvedebrød" - hvad der vil sige en ordentlig mundfuld. Her råder eventyrets tretal og lykketræf. Af tre unge en morgen ved Rysensten badeanstalt har den ene - Richard - natursans, udspringsmod og kurage til et væddemål, da han af lutter appetit har købt for meget hvedebrød - nemlig om at han tør byde den ene bolle til den første spadserende de møder. Frejdigheden belønnes, idet den mødende er en ældre legationsråd, hvem han minder om en mistet søn, og som kan benytte ham i et hemmeligt regnskab. Som udenlandsk diplomat har han i sin tid fået barn med en kreolerinde og nu erfaret hendes død; derfor vil han rejse til hendes sydamerikanske hjemland for at sørge for barnet. Han opfordrer Richard til at følge efter ham når hans lægeeksamen er overstået. Da Richard som kandidat kommer derover, er den gamle herre død,

men han får ved et tilfælde landets rigeste dame som patient. Ved et yderligere sammentræf støder han på sin velynders datter og ægter hende. Således er han lykkens yndling, ikke mindst sammenlignet med sine to kammerater, der har taget direkte skade af hans held: den ene som lykkesøger i Fremmedlegionen, den anden som uhelbredelig drømmer og fantast. Historien er et genskin af romantikkens fantasihelt, Aladdin, samtidig med at den foregriber realismens antifantasi-helt i Hans Egede Schacks *Phantasterne* (1857).

I *Ravnen* (1867) har vi foregrebet titelmotivet, idet lykkefuglen fik skikkelse af kommissionæren Simon Levi (jf. afsnittet "Jødiske fortællinger" ovf.). Han kom med lykkestenen, der efter sagnet skulle opfylde sin ejers ønsker: det vil her sige det stensikre bevis mod skurken. Denne har i sin tid ruineret familien Carøe - sml. *Arvingen* og *Hjemløs* foruden Goldschmidts egen historie - og tre brødre stræber efter at genrejse den. Vilhelm har åndens gaver og studerer til læge; Morten har håndens snilde og konstruerer maskiner (som Goldschmidts yngre bror Moritz); Ferdinand er bare skibsdreng, men tror på den ønskeopfyldende ravn. Deres kloge bedstemor indskærper at forudsætningen er tre bud, der alle går ud på at holde af sin næste. Vi erfarer så ad slyngede veje hvordan brødrene udvirker social opstigning. Vilhelm ægter en ung dame af det gode selskab, hvis far sætter Morten i forbindelse med en kapitalstærk herre der vil investere i hans fabrikationsplaner; og Ferdinand bringer - via Simon Levi - afsløringen af at kapitalisten er identisk med familiens bedrager, og at investeringen svarer til den sum han bedrog den for. Eventyret smiler, og i fabriksplanerne indgår at arbejderne skal have del i profitten og bo i ordentlige boliger med skoler osv. - svarende til Krølls industriallæg i *Hjemløs*, hvor helten fandt sit livsmål i en lærergerning. Goldschmidt havde især i England studeret sociale forhold, og andetsteds har han skildret tyendets og husmænds usle vilkår på landet (f.eks. i *Corsaren* nr. 99, 1842). I *Arvingen* lægges megen vægt på godsejerens forpligtelser over for det store folkehold til - med Astrids ord - at "leve med dem som en Familie, man havde faaet anbetret" (*Arvingen* 168, PS VI 324). Her mærkes også ravnens tre bud.

Sagn noveller

I den jødiske tradition spiller sagn og legender en stor rolle, men især som konkrete illustrationer til leveregler eller moralske eksempler. I debutromanen, *En Jøde* (1845), havde Goldschmidt indlagt nogle sådanne, men fra barndommens Vordingborg huskede han selvsagt danske historiesagn og stedlige overleveringer. Et folkeminde om røverne fra Holbæk der spændte tråde under landevejen (også kendt fra Fyn gennem H.C. Andersen) udnyttes i *Hjemløs* og senere i selvbiografien (*LE* I 94) til at anskueliggøre nemeses' dulgte tråde. Da han under treårskrigen rejste bort mod nord, traf han i Norge de to folkemindesamlere P. Chr. Asbjørnsen og Jørgen Moe, som udmøntede deres fund i fortællinger og digte. Navnlige Asbjørnsens nyudkomne *Norske Huldreeventyr og Folkesagn* (1845-48) med deres ramme af naturindtryk og rejseskildring fristede til efterfølgelse, og i sit tidsskrift *Nord og Syd* for 1849 lod han sine "Billeder og Stemninger fra Norge" munde ud i en lille skitse "Paa Fjeldreisen". En ung dansker forvilder sig en sommernat i fjeldene ved Vestfjorddalen; sæterklokker, bjergbække og fugleskrig flyder sammen som en huldres strengeleg, og med ét ser han hende for sig - et usaligt naturvæsen der beder om et stykke af hans sjæl. Hun kan tage en mand med magt, men da ligger sjælen dødkold hos hende. Han svarer at kun mennesker kan udveksle sjæle, og det blot for en kort tid af lykke som ofte betales med sorg. Hun fører ham da som vejvisende sky til en præstegård hvor den blide hustru er en sådan samstemt sjæl, mens huldren spiller udenfor. Han hører det endnu efter sin hjemkomst og synes at han dér har efterladt en del af sin sjæl.

Huldren er en projektion af den ubevidste, ikke-integrerede psyke som så mange sagn- og

eventyrfigurer. Lidt anderledes i den næste sagnnovelle "Don Cleophas" (i *Nord og Syd* 1856 og 1859 under titlen "Syv Aar efter"), der frit behandler sagnet om Haltefanden, som den franske satiriker Lesage havde benyttet i romanen *Le diable boiteux* fra 1707. Hos Lesage bliver flaskedjævlens befriet af en student, Don Cleophas, og fører ham til tak op på et tårn i Madrid, hvorfra han kan se ind i hvert hus og gennemskue dets beboere. Hos Goldschmidt har ånden fået navn fra studenten, som nu hedder Henrik von Sørensen. Det er altså en frigjort menneskelig evne i ånden, som giver svar på Henriks spørgsmål i forlængelse af hans tankebaner, men intet overnaturligt væsen. Henrik kan nu besejre sin rival og avancere til justitsråd, men så går hans fantasi ikke længere, han stivner i filisteri. At han drømmer sin død og dom - også dommen for at have ladet sin hustru visne hen - er dog et tegn på selverkendelse, som Don Cleophas har hjulpet ham til at nå.

At Goldschmidts næste og afsluttende sagndigtning fik erotisk tematik, stærkere end huldrehistorien, skyldes hans muse fra Rom. Han indsamlede og bearbejdede *Kjærlighedshistorier fra mange Lande* og gav dem en slags sammenbinding gennem en prolog fra Verdensudstillingen i Paris 1867. Nogle i den lille række bygger på sagn; den første "Senki" gælder - ligesom prologhistorien - ventelig nok en religionsmodsatning. En mandæer, Senkis søn, elsker nabodatteren, hvis far er muhamedaner og smæder mandæeren ved at opkalde sin hund efter ham. Men efter at den mandæiske himmelgud har vist sin overnaturlige magt, går muhamedaneren over til denne tro så de elskende kan få hinanden. Derefter følger en nutidig variation over romantikernes yndlings-sagn om den forlokkende sirene Lorelei; her er det naturkogleri og tonetrylleri der hidfører en tragisk udgang. En jødisk legende ligger til grund for "Fuglen, der sang". Kvæghyrden Elijah tilskyndes af sin ærgerrige trolovede til at søge det højeste, dvs. blive rabbi. Men derefter fristes han til at bede Herren om at "skue blot et Glimt af det Høieste eller høre blot et kort Øiebliks Lyd fra Din Evighed!" (*Noveller* 210, PS VII 154). Da synger evighedens fugl to toner - og når han derpå vil vende tilbage til sin bryllupsfest, er to menneskealdre forløbet, og han synker sammen på sin elskedes grav. I de kristelige versioner af "Munken og fuglen" (f.eks. Chr. Pedersens *Jertegns-Postil* 1515) er evighedsglimtet en benådelse, i den mosaiske lovreligion en utilbørlighed - og i rækken af kærlighedshistorier bliver det en miskendelse af at elskoven er *det højeste*.

Uden overnaturligt indslag er "Assar og Mirjam" fra Israels ældre historie under den græske kong Antiochos. Sagnhelten Assar elsker Judas Makkabæus' datter Mirjam. For at vække folket til modstand råder han kongen til en hårdere kurs; planen lykkes, dog for makkabæerne står han som den onde rådgiver, og en stridsmand hugger efter ham - men Mirjam kaster sig imellem og gennembores i hans sted. Da stikker Assar sværdet i eget bryst med ordene: "O Israel, Du er dyr at frelse" (PS VII 167). Den høje pris er i denne række af fortællinger netop kærligheden.

Den følgende har dansk emne "Guds Engel fra Rørvig", der viser selve sagndannelsen. Den svagelige og blide jomfru, hvem folk på egnen har givet dette navn, var datter af toldkontrolløren, i hvis hjem der under kaperkrigen (1807-14) kom en kaptajn som havde kapret et stort engelsk koffardiskib. De forelsker sig, og da kaptajnen skal rejse, følger hun med, men dør efter ti dage ombord af længsel efter hjemstavnen. Da han siden vender tilbage og fæster bo ved stranden, dér hvor hun kom for at følge ham, opstår den overlevering at han havde en kasse stående med guld og sølv (dvs. hans prise), men med et lig ovenpå (dens pris: kærligheden).

Nær til denne novellegruppe slutter sig to stykker med fællestitlen "Bjergtagen" (fra *Smaa Fortællinger* 1868). De er henlagt til Nørrejylland, Christiane Stillings hjemegn, hvor hendes ægtemand ejede et gods. Det første stykke er bygget over et lokalsagn fra Fur, hvor den unge kone der er lokket ind i højen, på sin mands bønner slippes ud, men siden sidder urørlig hen

til hun dør. Det er en konflikt som i folkevisen om Agnete og havmanden, i lighed med Rørvigpigens, forstærket til en erotisk trekant. Dog er borgfruens dragning bort fra den prosaiske ægteherre til den unge mand i højen skildret som en tydelig projektion af hendes eget længselsfyldte indre. Tillige er højmanden symbol på poesien og betegner sig som ætling af sagnets Fugl Fønix, som ved en uoverkommelig sorg brænder sig selv op og genfødes et ukendt sted. Borgherrens modforanstaltninger kulminerer i påkaldelsen af Loven, hvad der forstærker naturvæsnets kalden til en evig banken. Da han til slut vil grave højen ud, opstår ilden - først som en hedebrand, der synes at fortære en stor fugl, dernæst som flammer i borgen, som opbrænder hustruen. Sagnet gik at hun selv havde påsat ilden, hvad der stemmer med det psykiske bål i hendes indre.

I det andet stykke af samme navn er det en riddersøn der drages af skoven og finder en tempellignende lysning med sit pigeideal omgivet af småalfer. For at aflede hans dragning sender slægtningene ham til valfartstedet ved Karup, men her minder Madonna i kirken ham om skovpigen. Ved Åresvad å træffer han en jomfru omgivet af legende børn, hvor ligheden er endnu stærkere. Da han vil vende sig igen til drømmebilledet, mærkes det imidlertid svagere og blandet med virkelighedsbillederne - og således rider han evindeligt frem og tilbage. Som Goldschmidt selv svingede mellem romantik og realisme. Han var forankret ved de naturromantiske symboler, men ville ikke svigte den ydre virkelighed.

Jyske noveller

I et par tilfælde er sagnagtige traditioner indsmeltet i en realistisk handling som direkte resultat af hans to Jyllandsrejser (jf. afsnittet "Biografi"). Stillede man sig op på en høj ved Ingstrup kirke og råbte nogle ord, blev de kastet tilbage fra tårnet med en dybere klang, efter sigende af en ung mand som var blevet indebrændt dér som straf for at have forført en ridderdame. Det måtte tale til digterens romantiske fantasi, og heraf opstod "Ekko'et" (1868). Degnedatteren Aïs - opkaldt efter en romanheltinde Ayessa - er kæreste med klitboen Paul Hvarre og viser ham åen ved hendes have, hvor åmanden just har krævet sit årlige offer. Også hans bror menes nu at ville drukne sig, fordi hans pige er blevet forført - hvad folkesnakken sammenholder med forføreren fra gamle dage i Ingstrup. Paul vil protestere mod al denne overtro, går op på højen og råber: Jeg blæser dig et stykke! Men snart efter bliver Aïs lokket til at råbe fra højen: "Vil Du være min Kjæreste?" (PS VIII 348) - og tror at ekkoet er Pauls stemme. Det er imidlertid den døde, som står dem imellem, og Paul stikker til søs. Ved tilbagekomsten strander han og hænger i tovværket, mens stormen blæser ham et stykke - nemesis! - men han bliver reddet. Han føler at måtte udsone sig med ekkoet og råber højt: "Kan Du blive god igjen?" (PS VIII 383). Og det virker. Da Aïs er ved at blive bortgiftet til en rival, og han selv anklages for strandingsstyveri, bliver det opklaret at rivalen er den skyldige i tyveriet, og Paul kan forenes med sin Aïs - og bosætte sig i hendes hjemby på afstand af den farlige kystegn.

En frugt af hederejsen, hvor Goldschmidt på Blichers egn hørte lokaloverleveringer bl.a. om Graa-slægten, blev *Den Vægelsindede paa Graahede* (1867). Kernen er en memorabile, en mindeværdig anekdotestump om den slægtstolte Katrine, der ægtede en husmandssøn; da hun ville tage føringen, spændte han hende for ploven sammen med deres eneste ko. Det er et eventyrtræk, men stedfæstet som tegn på det jyske stridige sind. Fortællingens Karen har bl.a. fået sit vægelsind ved en tildragelse, da hun som halvvoksen viste nogle københavnere vej til skuepladsen for slaget på Grathe Hede (1157), hvor i sin tid Graabonden fældede kong Svend. En professor holdt foredrag om de voldsomme begivenheder og strøg hende samtidig venligt over hovedet - en kontrast som bundfældede sig og ubevidst forårsagede irrationelle reaktioner. I giftealderen vakler hun mellem lokale bejlere og udenbys charmører, indtil det

bliver faderen for meget, og han sætter det først aftalte parti igennem med Jens Uhrmager. Men Jens ejer også vildsind og trods og har svoret at hun, den svigefulde, engang skulle komme til at gå for hans plov. Et ord må holdes, og efter brylluppet spænder han sin skrækslagne brud for sammen med studen. Hun vil hellere dø end gå et skridt - og først da han spænder oksen fra og stiller sig selv ved hendes side, vil hun "i Jesu Navn!" (*Noveller* 122, *PS VII* 76). Hendes vægelsind er altså ikke specielt kvindeligt som den Holbergklingende titel kunne antyde, men et udslag af vendelboens psyke, svarende til den stenede og kun delvis opdyrkede hede.

Novellecykler

En særlig kompositionsform fra Blicher, nemlig rammefortællingen i *E Bindstouw* fra 1842, benyttede Goldschmidt fra tid til anden, således i sin første samling, *Fortællinger* fra 1846. Han bruger her formen som en epilog til at resumere og supplere temaerne fra de foregående historier. Rammen om "En Majfest" er en udflugt på Esrom sø i forbindelse med datidens årlige stævne til minde om reskriptet for stænderforsamlingerne 28. maj 1831, altså en frihedsdag en miniature som den norske 17. maj. Det første stykke, "Drømmene", alluderer direkte til bindets indledende fortælling "Erindringer fra min Onkels Hus" om barnemindernes determinerende betydning. Det næste, "Watteau's Maleri eller Saadan ere Mandfolkene", er en desillusioneret kommentar til kærlighedslykken i "For otte Skilling Hvedebrød". "Fortælling om en Flue" ironiserer over religionsproblemet fra "Aron og Esther". Som et sidste indslag kommer forfatterens talerør med en politisk fabel "Kejser Napoleon. Et Æventyr for Børn", hvor kejseren ender med at svigte frihedens ide, så at dens fe slukker lykestjernen over hans palads. På hans forvisnings ø tilbyder hun at tænde den på ny, men da indser han at det er for sent. I foreningen af patos og politisk satire er vi nær ved Corsarstilen.

Næste gang Goldschmidt lagde ramme om en cyklus af historier, var inspireret af det romerske samvær med landsmænd, englændere og skandinaviske kunstnere og litterater ("Hvorledes man fortæller i Rom" fra *Fortællinger og Skildringer* I-II (1863-1865), det samme miljø som få år efter gav Vilhelm Bergsøe impulsen til hans fortællekreds *Fra Piazza del Popolo*. De to første dele af cyklussen er forlagt til den såkaldte "Dydsforening", dvs. en nordisk kunstnerklike der forsagede kortspil og dameselskab for på gode vinsteder at dyrke den ædle fortællekunst. "Photographierne og Mephistopheles" beskriver en håndfuld familieportrætter, grupperet om en idealkvinde, idet Mefisto tilstår hver person et ønske, dog til en bestemt pris angivet i en lukket kuvert. Pointen er at der på alle sedler står det samme, nemlig livet. Fortælleren formulerer moralen: "hvad vi ville, koster Livet, og ikke at ville koster ogsaa Livet, og da det altid er samme Pris, som betaales, kunne vi ligesaa godt ville det Største, som vor Natur er istand til at fatte og begære" (*PS VI* 45). At det for fortællerens vedkommende er idealkvinden, bliver mere end antydet.

En variation over samme tema er "Den sidste Svovlstik", der berettes af en dansker udvandret til Skotland. Han er dameven og fik engang tilstået et stævnemøde af en ung uerfaren pige uden at have tanke på giftermål. Under en jagtudflugt på heden søgte hans selskab ly for snefoget i en grotte og ville tænde bål, men svovlstikkerne var fugtige. Til sidst var der kun én tilbage, hvoraf deres liv afhang, og inden den troende skotte strøg den, bad han fadervor. Ved ordene "frels os fra det onde" følte fortælleren sine urelle hensigter over for pigen som den ondes fristelser, og i samme øjeblik han besluttede at ægte hende, brændte svovlstikken, og de var reddet. Ilden fortolkes som en nådesakt, der frelser ham fra den sne-kolde kynisme, men som er afhængig af hans egen vilje.

De to følgende dele former sig som underholdning på skandinaverkoloniens udflugt - med damer - til udsigtshøjen med Onofrioklostret ("Ved St. Onofrio"), som også var stedet for en betydningsfuld scene i *Hjemløs*. Den første er en beretning om den italienske digter Torquato Tasso (1544-95), der endte sit bevægede liv her, og hans sagnindhyllede forhold til prinsesse Eleonore. Den anden vil i jævnhed vise, "at vi have ligesaa god Kjærlighed i Danmark" (*Fortællinger og Skildringer*, bd. I, s. 186). Det er frasagnet om Ane i Vesteregede, at hun havde gjort to mænd lykkelige. Af sine to friere holdt hun af Erik, men lod sig presse til at tage Jørgen, som havde fået en arv. Energisk drev hun gården op og den slappe Jørgen frem til stændersuppleant - mens Erik forfaldt til flasken. Da vandrede hun en søndag med salmebogen ind i Eriks stue og råbte: "*Skammer Du Dig ikke, Dit Svin? Drikker jeg?*" (smst. s. 189). Fra da af blev han arbejdsom, fik en dygtig kone, som Ane skaffede ham, og kunne snart måle sig i velstand med Jørgen. Her er Goldschmidts affære med fru Stilling og hendes alvorsord om hans pligt som dansk digter omsat til ukendelighed!

En lignende forening af hjemlig solstrålehistorie og sydlandsk omgivelse er det sidste af stykkerne fra den skandinaviske forening, "Fortælling ved Frascati". Her oplæses en novelle betitlet "En Jul paa Landet". Fortællerens skolekammerat Richard - med lykkenavnet fra "For otte Skilling Hvedebrød" - har netop arvet sit fædrenegods og inviterer ham over til juleferie. På naboherregården logerer Richards udkårne, som ombejles af en kæmpestærk fætter. Men kraften besejres ved list, kæmpen bringes til at forløbe sig over for en husmand, hvad Richard udnytter til en komedieagtig intrige. Den overfaldne afstår fra skandale mod at få et nyt hus i fæste, og Richard kan vinde sin elskede. Som biperson optræder en naiv folkemindesamler - en selvkarikatur, da Goldschmidt forsøgte sig hermed både i Norge og England. Han får ikke indsamlet det mindste, men hans hjertensgodhed "er ligesom en Leder for det Gode og Lykkelige" (smst. s. 313), altså et redskab i handlingsgangen der foregriber Simon Levi i *Ravnen* (1867).

Den afsluttende afdeling af "Hvorledes man fortæller i Rom" (*Fortællinger og Skildringer*, bd. II) er henlagt til et mere kosmopolitisk samlingssted. Det er "En Soirée", der foregår hos en adelig engelskfødt forfatterinde, og underholdningen leveres af en tysker, en franskmænd og en italiener. De sagnagtige bidrag handler på forskellig vis om faren ved at give sig stærkere magter i vold. Først en klippe ved Rhinen, som djævelen efter sagnet har væltet ned over en skjult skat. Han lovede den til en yngling mod at denne skulle begå en af tre dødssynder, enten at dræbe en mand, forføre en gift kone eller drikke sig en rus. Ynglingen valgte den sidste som det mindste onde, men i fuldskaben forførte han sin værtinde og kom til at slå hendes mand ihjel. Således vakte vinguden hans slumrende tendenser og fordærvede det frie valg. Derpå en kærlighedstragedie: En normannisk ridder Ludovico har som riddersønnen i "Bjergtagen II" engang set sit kvindeideal i en nymfes skikkelse og eftersøgte det siden overalt. Først genfandt han det i en guvernørdatter, som i kærlighed skænkede ham en ring der altid skulle kunne frelse sin bærer fra fjenders hånd. Så fandt han det hos sin kusine, den unge dronning af Neapel, og da hendes gemal bliver snigmyrdet, kan de forenes; men efter vielsen synes han med ét at hun alligevel ikke har nymfens blik. Bruden søger råd for hans sygelige sværmeri hos en spåkvinde, som mener at forhekselsen må sidde i ringen. Hun trækker den forsigtigt af den sovende, men den kommer til at ridse hans finger - og da den indeholder en giftkapsel, vågner han aldrig mere. Det er den typisk goldschmidtske svingen mellem idealet og virkeligheden, her ligefrem dødbringende. Til sidst magtmenneskets tragik: Den romerske folketribun Rienz ville støtte sit herredømme på en dæmonisk ånd, stammende fra den dræbte Abels blod, som kunne melde alt hvad ens fjende havde for. Han lod derfor åndens herre, en ridder af de gamle fyrsteslægter, henrette for selv at kunne bemægtige sig den. Men idet han påkaldte dæmonen, blev han selv fældet af ridderens søn. Den magtsyge har - ligesom Napoleon i den første cyklus - forrådt en ide, den republikanske fra antikkens statsformer i Grækenland og Rom. Derved knyttes en tråd til soiréens værtinde, der trods sin adelstitel virkede som agent for Garibaldi,

hvis ide om Italiens samling og befrielse var foregrebet af Rienzi. Men kvindeinspirationen - Romeropholdets dulgte baggrund - får dog det sidste ord, idet baronessen antyder at hun i sit hjemland vil skrive den engelsk-skotske dronning Marie Stuarts historie, som forenede politik og erotik.

Nemesisbilleder

På sine ældre dage forfattede Goldschmidt en række noveller som i større eller mindre grad illustrerede hans opfattelse af tilværelsens skjulte sammenhæng og retfærdige kerne; en del af dem kaldte han ligefrem "Nemesis-Billeder" (*Fortællinger og Virkelighedsbilleder*, bd. I-II, 1877; anden del udgivet samtidig med sidste bind af *Livs Erindringer og Resultater*, kaldet "Nemesis"). I den første fortælling udfordrede en krænket ægtemand sin formodede rival til duel og fik ram på ham ved at råbe "Hævnen er bagved Dig!" (bd. I, s. 289) - så den anden vendte sig om. Folk mente heri "at have seet selve Nemesis, i Betydning af Hævgudinden, der bryder sælsomt frem udefra" (smst.). Senere så han et smukt barn, som viste sig at være hans faldne fjendes. Synet voksede efterhånden til at blive en tvangstanke om at det var fjenden selv der bag ham skreg hans egne ord; og han endte med at tage sig af dage. I sin massive moralisme minder historien om anekdoterne i Linnés *Nemesis Divina*, men i denne så Goldschmidt nemesistroens laveste og primitiveste stadium, svarende til den anførte folkelige opfattelse af den udefra kommende hævguddom. Højere står den indefra kommende erkendelse, forståelsen af at selvtægt kræver soning. I "Hævnen" (1868), der foregår i det sjællandske købstadmiljø fra forfatterens barndom, prøver en stedlig matador at lægge an på den nylig tilflyttede købmand Herløvs smukke kone, men bliver ganske bogstaveligt lyst ud af ægtemanden, hvorefter han hævner sig ved at ødelægge hans forretning. Konen tager sin død derover, og Herløv rejser til Amerika for at få midler til gen-hævn, idet han efterlader sin lille søn i København. Mange år senere vender han tilbage som en anden greve af Monte-Christo, hovedrig og inkognito, men træffer i gæstgivergården sin voksne søn, som viser sig at elske matadorens datter og netop har fået afslag af ham på sit frieri. Sønnen ved ikke at det er en yderligere hævnakt mod hans far, men Herløv er med ét afskåret fra sin plan, som er at ruinere modstanderen, hvis han ikke tillige vil ramme den hans søn elsker. Han vælger at lade sig introducere i rigmandens hus under sit amerikanske navn, og ved et symbolsk skakspil giver han sig til kende og afslører at han har foranstaltet hemmelig vielse for de unge og bekostet deres rejse til Amerika. Den rige mand bryder sammen, men i samme øjeblik kommer hans datter ilende ind - hun har alligevel ikke nænnet at emigrere fra faderen. For Herløv er dette den lykkeligste udgang: Men skæbnens næste skaktræk kaster alligevel en dyster skygge over de nygifte, idet sindsbevægelsen koster rigmanden hans liv. Herløvs hævn er gået videre end han ønskede.

Fra samme miljø udgår handlingen i "Fortælling om to Børn eller Hvordan Madam Skau fik sin Vilje" (fra *Fortællinger og Virkelighedsbilleder, Ny Samling* 1883). Den jævne gørtlerkone har ambitioner med sin søn, som bærer Gyldenløvenavnet Ulrik, og modarbejder derfor hans forelskelse i en skoleholderdatter. Men pigen er tegnebegavet og ender med at bryde igennem som kunstnerinde; da de to efter forskellige forviklinger finder sammen, er hun socialt acceptabel, så moderen får sin vilje så at sige mod sin vilje.

Skæbnespillet kan gå helt ned i små uoverlagte ord og handlinger, for hvis langtrækkende virkninger den enkelte må bære ansvaret - det som i Nemesis-bindet af *Livs Erindringer og Resultater* kaldes at "færdes i Solidaritet" (bd. II, s. 19) med hvad man har sagt og gjort. Det ses i "Gift" (fra *Fortællinger og Virkelighedsbilleder*, bd. I), hvor den trettenårige Hedvig bliver indfanget af den let frivole selskabelighed på en nærliggende herregård, så forskellig fra hverdagslivet på hendes mere beskedne fædrenegård. "Der er en Gift i den Slags Kjærtegn,

Smil og Tale, selv om intet enkelt Ord er usædeligt eller ingen Berøring gaaer ud over det Tilladelige. Der er i Luften en varm, forræderisk Aande, som meddeler sig Barnets Sind, uden at det har Anelse derom" (s. 325 f.). Og hvis det har anelse, bliver den fortiet og hemmeligholdt. Hedvigs far søger at modvirke forgiftningen ved at engagere en ung idealistisk huslærer, som da også får vendt hendes sind så det ender med forelskelse mellem dem og giftermål - idet han vil grunde deres samliv på sandhed, modsat fortielsen og hemmeligholdelsen. Men i hendes 33. år indtræffer en krise, en "ny skuffende

Ungdom", hvor uindfriede længsler kan dukke op. Hun føler sig indespærret i ægteskabet og planlægger en flugt med en tidligere bejler. Men nødvendigheden af at skjule det og derved også bringe deres børn ud i usandhed medfører at hun føler grundlaget skride for hele sin tilværelse og til slut ser døden som eneste udvej. Temaet kan virke som et svar på Bjørnsons samtidige foredrag om "at være i Sandhed", og kvindens problemer i ægteskabet foregriber Ibsens indlæg i 1870'ernes problemdebat.

Tematsik sammenfatning

Et hovedtema hos Goldschmidt er hans kamp mod uretten. En underliggende almen baggrund var jødefolkets hårde lod lige siden Jerusalems ødelæggelse, hvad der pludselig blev levende for hans øjne ved Titusbuen i Rom (skildret i "Et Dagbogsblad fra Rom" fra *Fortællinger og Virkelighedsbilleder*, bd. II, 1877). Han fandt lindring for smerten ved tanken om at Titus' rige og stad er sunket i grus, mens det jødiske folk består.

En personlig baggrund for temaet var den uret der blev begået mod hans far i forbindelse med en skibsforsikring, og som både afspejles i *Hjemløs*, *Ravnen* og *Arvingen*. Herigennem blev blikket skærpet for samfundets uretfærdigheder, der ledte ham til kritisk og politisk journalistik. Under udlandsrejser blev han også optaget af industriarbejdernes kår, hvad der har afsat mærker i de nævnte romaner med deres betoning af det sociale ansvar. Men hans syn gik videre i retning af en etisk sammenhæng i verdensordenen. At leve "i Solidaritet" indebar såvel forholdet mellem samfundsklasserne som for den enkelte at vedkende sig sine handlinger. Derved kan mennesket erkende sig som led i et universelt mønster, som Goldschmidt benævnte *nemesis*. Denne livsanskuelse trådte for ham i stedet for både jødisk og kristen religion.

Modtagelse

Forfatterskabets modtagelse og efterliv

Goldschmidts forfatterskab havde længe svært ved at vinde anerkendelse: Som jøde var han halvejs fremmed; som republikaner var han en outsider; han konstruerede sig sin egen religion. Den toneangivende kritiker Georg Brandes nærrede uvilje mod sin racefælle for hans kryptoromantik, og i den nærmeste eftertids naturalistiske klima passede han dårligt ind. Men hans sociale og psykologiske indsigter i forbindelse med hans gedigne fortællekunst vandt ham efterhånden et bredt publikum og en selvskreven plads i antologier og klassikerserier. I hundredåret for hans fødsel fremkom den første fyldige monografi (af Hans Kyrre), siden fulgt op bl.a. af en engelsksproget for den angelsaksiske læseverden han engang havde planer om at skrive sig ind i. For at bruge det udtryk han selv fandt problemfyldt: Han "hører til" den danske litteratur.

Tekstoplysninger

M. A. Goldschmidt,

Tekstgrundlag

De udgaver, der er anvendt i ADL, og som der henvises til i dette portræt, er:

M. A. Goldschmidt: *Poetiske Skrifter* 1-8, udgivne af hans søn, København, 1896-98. (i ADL forkortet *PS*).

M. A. Goldschmidt: *Arvingen*, tekstudgivelse, efterskrift og noter af Johnny Kondrup, *Danske Klassikere*, DSL/Borgen, Kbh. 1988. (i ADL forkortet *Arvingen*).

M. A. Goldschmidt: *Noveller og andre fortællinger*, tekstudgivelse, efterskrift og noter ved Thomas Bredsdorff, *Danske Klassikere*, DSL/Borgen, Kbh. 1994. (i ADL forkortet *Noveller*)

Meir Aron Goldschmidt: *Hjemløs. En Fortælling* I-II, tekstudgivelse og efterskrift ved Mogens Brøndsted, noter i samarbejde med Harald Jørgensen *Danske Klassikere*, DSL/Borgen, Kbh. 1999. (i ADL forkortet *Hjemløs*).

Poetiske Skrifter medtager alle Goldschmidts romaner, men kun et udvalg af novellerne. Der oplyses ikke om valg af tekstgrundlag og andre udgivelsesprincipper. Dog bemærker udgiveren, sønnen Adolph Goldschmidt, i en efterskrift til *En Jøde* noget selvmodsigende: "Den nærværende Udgave af »En Jøde« er en nøjagtig Gjengivelse af anden Udgave (1852), i hvilken sidste der af Forfatteren er foretaget mindre betydelige Forandringer fra Første Udgave (1845). Retskrivningen er væsenlig den samme, som Forfatteren fulgte i sine sidste Leveaar".

Kommentarer er der ingen af, og retskrivningen er lettere moderniseret (fx *Støi* > *Støj*, *Kjøkken* > *Køkken*, *Mynt* > *Mønt*).

I [Udgivelse af danske litterære tekster efter 1800](#)

(Den røde Betænkning) DSL, 1996, gøres der rede for foreliggende udgaver i afsnittet om M. A. Goldschmidt, s. 59-62.

Bibliografi

[Dansk Litteraturhistorisk Bibliografi](#)

- [Værker](#)
- [Samlede udgaver](#)
- [Antologier](#)
- [Enkeltudgaver](#)
- [Generelt](#)
- [Specielt](#)

Værker:

En Jøde, 1845.

Fortællinger, 1846.

Hjemløs. En fortælling 1-3, 1853-57.

Blandede Skrifter 1-4, 1859-60.

M. A. Goldschmidt,

Rabbi Eliezer. Dramatisk Digting, 1861.

Svedenborgs Ungdom. Dramatiseret Skildring, 1863.

Fortællinger og Skildringer 1-3, 1863-65.

Arvingen, særskilt Aftrykt af "Fortællinger og Skildringer", udgivne af M. Goldschmidt, 1865.

Dagbog fra en Reise paa Vestkysten af Vendsyssel og Thy, 1865.

Breve fra Choleratiden, indeholdende en lille Begivenhed, 1865.

Den Vægelsindede paa Graahede. Fortælling, 1867.

En Hedereise i Viborg-Egnen, 1867.

Kjærlighedshistorier fra mange Lande, 1867.

Ravnen. Fortælling, 1867.

En Skavank. Skuespil i tre Acter og med et Forspil, 1867.

Smaa Fortællinger, 1868.

I den anden Verden. Komædie i to Acter, 1869.

Rabbi'en og Ridderen. Drama i tre Acter, 1869.

Avrohmche Nattergal. En Fortælling, 1871.

Livs Erindringer og Resultater 1-2, 1877.

Fortællinger og Virkelighedsbilleder, ældre og nye 1-2, 1877.

Fortællinger og Virkelighedsbilleder. Ny Samling, 1883.

Smaa Skildringer fra Fantasi og fra Virkelighed, udgivne af hans søn, 1887.

Samlede udgaver:

M. A. Goldschmidt: *Poetiske Skrifter* 1-8, udgivne af hans søn, 1896-98 (i ADL forkortet PS).

M. Goldschmidt i Folkeudgave 1-8. Udvalget og Tekstrevisjonen af Jul. Salomon, 1908-10.

Antologier:

Meir Goldschmidt. Digteren og journalisten. En mosaik af tekster i udvalg ved Jørgen Gustava Brandt, 1974.

Goldschmidt - en fortrolig fremmed, ved Knud Sørensen, 1985.

Enkeltudgaver:

M. A. Goldschmidt,

Ravnen. Fortælling, udg. med efterskrift af Jørgen Gustava Brandt, 1963.

Breve fra og til Meir Goldschmidt I-III, udgivne af Morten Borup, 1963.

Meir Goldschmidts breve til hans familie I-II, udgivne af Morten Borup, 1964.

Livs Erindringer og Resultater I-II. Udgivet med et efterslæt ved Morten Borup, 1965.

Corsaren I-VII. M. A. Goldschmidts årgange genudgivet ved Uffe Andreasen, DSL, 1977-81.

En Jøde, med efterskrift af Jørgen Gustava Brandt, 1986.

M. A. Goldschmidts Dagbøger I-II. Udgivet af Kenneth H. Ober, DSL, 1987.

Arvingen. Tekststudgivelse, efterskrift og noter af Johnny Kondrup, DSL, 1988.

Noveller og andre fortællinger. Tekststudgivelse, efterskrift og noter ved Thomas Bredsdorff, DSL, 1994 (i ADL forkortet *Noveller*).

Hjemløs. En Fortælling I-II, tekststudgivelse og efterskrift ved Mogens Brøndsted, noter i samarbejde med Harald Jørgensen, DSL, 1999.

Generelt:

Aage Jørgensen: *Dansk litteraturhistorisk bibliografi* (Internetversion af den bibliografi dækkende 1967-1986 som Dansk lærerforeningen udgav i 1989, og de suppleringshæfter som er udkommet årligt siden).

Frederik Dreier: *M. A. Goldschmidt, et Litteraturbillede*, 1852.

Georg Brandes: *Kritiker og Portraiter*, 1870, s. 387-407.

Hans Kyrre: *M. Goldschmidt I-II*, 1919.

Vilhelm Andersen: *Illustreret dansk Litteraturhistorie*, bd. III, 1924 s. 638-56.

Mogens Brøndsted: *Meir Goldschmidt*, 1965.

Mogens Brøndsted: *Goldschmidts fortællekunst*, 1967.

Paul V. Rubow: *Goldschmidt og Nemesis*, 1968.

Knud Wentzel: "Udvikling og påvirkning. Goldschmidts vej fra korsar til skriftklog" i: *Kritik*, nr. 10, 1969, s. 52-89.

Kenneth H. Ober: *Meir Goldschmidt*, Boston, 1976.

Uffe Andreasen i *Dansk litteratur historie*, bd. III, 1976, s. 420-25, 448-60.

Uffe Andreasen i *Dansk biografisk leksikon*, 3. udg., bd. V, 1980.

Kenneth H. Ober: "Meir Goldschmidt og den tysk-jødiske ghetto-fortælling" i: *Rambam*, nr. 31, 1991, s. 82-93.

M. A. Goldschmidt,

Kenneth H. Ober: "'Jeg vil ... leve som Poet og som Oversætter.'. Meïr Goldschmidt as a Translator" i: *Scandinavian Studies*, vol. LXVI, Norwich, 1994/1, s. 23-44.

Specielt:

Vilh. Andersen i *Edda* I, 1914 ("Bjergtagen").

Ejgil Søholm: "Goldschmidts to jyske fortællinger" i: *Danske Studier*, 1968, s. 27-59 ("Den Vægelsindede paa Graahede" og "Ekko'et").

Jørgen Egebak: "Alting og forstanden" i: *Analyser af Dansk kortprosa*, bd. I, 1971, s. 204-25 ("Bjergtagen" I-II).

Ib Bondebjerg i *Kritik* 23, 1972 (*Hjemløs*).

Elias Bredsdorff: *Corsaren, Goldschmidt og Kierkegaard*, 2. reviderede udgave, 1977.

Vivian Greene-Gantzberg: "En Jøde og samtidige jødiske skildringer" i: *Danske Studier*, 1980, s. 133-43.

Uffe Andreasen: "Corsaren in Germany" i: *Scandinavian Literature in a Transcultural Context*, Washington, 1986, s. 136-39.

Asger Berg: "Corsaren og Corsaren. En sammenligning" i: *Fra Nexø til Saxo*, 1986, s. 55-61 (*Corsaren* 1840-46 og 1974-85).

Kenneth H. Ober: "'Med saadanne Følelser skriver man en Roman'. Origins of Meïr Goldschmidt's *En Jøde*" i: *Scandinavica*, vol. XXX, 1991, s. 25-39.

Lars Kruse-Blinkenberg, *Jøden Simon Levi i M. Goldschmidts roman Ravn*, 1998.

Søren Schou: "Kærlighedens Babelstårn. Meïr Aron Goldschmidt. *Kjærlighedshistorier fra mange Lande*" i: *Læsninger i dansk litteratur 1820-1900*, 1998, s. 198-214, 350-51.

Lars Kruse-Blinkenberg, *Assimilationens (u)mulighed i M. Goldschmidts roman En Jøde*, 2000.

Mogens Brøndsted

f. 1918,

cand.mag 1945 (dansk, latin, græsk kultur),

udlandslektor 1946-57,

bibliotekar ved Det kgl. Bibliotek 1957-63,

amanuensis ved Københavns universitet 1963-66,

professor i nordisk litteratur ved Odense universitet 1966-88.